

УДК 378.016:[373.011.3–051:811.163.1]
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-1-30>

Олександр АНТОНЧУК,
orcid.org/0000-0002-1272-4634
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри стилістики та культури української мови
Рівненського державного гуманітарного університету
(Рівне, Україна) abc7500@ukr.net

СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКА МОВА У СИСТЕМІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

У статті проаналізовано структуру навчальної дисципліни «Старослов'янська мова». Подано перелік практичних завдань, що формують лінгвокультурознавчу компетенцію здобувача вищої освіти як основу професійної підготовки майбутнього вчителя української мови.

Курс «Старослов'янська мова» має на меті ознайомити першокурсників із писемною (літературною) мовою слов'ян, яка виникла у другій половині IX ст. після народження Христа, навчити їх читати і розуміти тексти перших писемних слов'янських пам'яток, дати їм теоретичні та практичні знання про внутрішні загальні та часткові закони, які діяли в найдавнішу епоху, тобто в праїндоевропейській та праслов'янській мовах.

Мета статті – проаналізувати особливості вивчення старослов'янської мови в контексті фахової підготовки вчителя-словесника.

Для вирішення поставлених завдань у процесі роботи використовувалися такі методи дослідження: теоретичні (аналіз і синтез під час опрацювання лінгвістичної, психологічної, педагогічної та методичної літератури з досліджуваної проблеми); емпіричні (проведення й аналіз занять зі старослов'янської мови, зокрема з використанням завдань із культури усного і писемного мовлення).

Лінгвокультурознавча компетенція – це сукупність знань про лінгвокультуру і вмінь адекватно їх використовувати в навчально-виховному процесі: встановлювати асоціативні зв'язки між предметами і явищами у слов'янській (неслов'янській) та українській традиціях; коментувати етнокультурологічне використання мовних одиниць різних рівнів (фонетико-орфоепічних, лексико-фразеологічних, морфеміко-словотворчих, граматичних) у фольклорних та художніх текстах і дискурсах; будувати стратегію і тактику міжкультурного спілкування відповідно до національної психології.

Соціокультурна змістова лінія програми навчання української мови регламентує тематику текстів, теми висловлювань учнів, серед яких зазначені «Відгомін минулого», «Наші обереги», «Вісники старовини». Школярі використовують інформацію про історію і виникнення мови для досягнення певної комунікативної мети стосовно дорослих і ровесників у школі, позашкольному житті, вдома, в суспільно корисній діяльності.

Ключові слова: лінгвокультурознавча компетенція, старослов'янська мова, соціокультурна змістова лінія програми навчання української мови.

Oleksandr ANTONCHUK,
orcid.org/0000-0002-1272-4634
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Stylistics and Culture
of the Ukrainian Language
Rivne State University of the Humanities
(Rivne, Ukraine) abc7500@ukr.net

OLD SLAVIC LANGUAGE IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL TRAINING OF A TEACHER-DICTIONARY

The article analyzes the structure of the discipline “Old Slavonic language”. The list of practical tasks that form the linguistic and cultural competence of the applicant as a basis for professional training of future teachers of the Ukrainian language is given.

The course “Old Slavonic language” aims to acquaint freshmen with the first written (literary) language of the Slavs, which emerged in the second half of the ninth century after the birth of Christ, to teach them to read and understand the texts of the first written Slavic monuments, to give them theoretical and practical knowledge of the internal general and partial laws that operated in ancient times, in pre-Indo-European and Proto-Slavic languages.

The purpose of our article is to analyze the features of the study of the Old Slavonic language in the context of professional training of a teacher of vocabulary.

To solve the tasks in the process, the following research methods were used: theoretical: analysis and synthesis during the study of linguistic, psychological, pedagogical and methodological literature on the researched problem; empirical: conducting and analyzing classes in the Old Slavonic language, in particular with the use of tasks on the culture of oral and written speech.

Linguistic and cultural competence is a set of knowledge about linguistic and cultural skills and the ability to adequately use them in the educational process: to make associative connections between objects and phenomena in the Slavic (non-Slavic) and Ukrainian traditions; comment on the ethnocultural use of language units of different levels (phonetic-orthoepic, lexical-phraseological, morpheme-word-forming, grammatical) in folklore and artistic texts and discourses; build a strategy and tactics of intercultural communication in accordance with national psychology.

The socio-cultural content line of the Ukrainian language teaching program regulates the topics of texts, topics of students' statements, among which are "Echoes of the Past", "Our Charms", "Heralds of Antiquity". Students use information about the history and origin of language to achieve a certain communicative goal in relation to adults and peers in school, extracurricular life, at home, in socially useful activities.

Key words: *linguistic and cultural competence, Old Slavic language, socio-cultural content line of the Ukrainian language curriculum.*

Постановка проблеми. Формування антропологічної парадигми, сучасного культурологічного мислення, забезпечення повноцінного міжкультурного спілкування, необхідність урахування універсальних і специфічних характеристик поведінки спілкування детермінує введення культурологічного, зокрема й лінгвокультурологічного, компонента в навчально-пізнавальну, науководослідницьку, практично-діяльнісну підготовку майбутнього вчителя української словесності. Існує потреба в наповненні лінгвокультурологічним змістом соціально-гуманітарних, філологічних, психолого-педагогічних дисциплін, інтегрованих курсів словесності, лінгвокраєзнавства, етнолінгвістики, лінгвокультурології. Наявні суперечності між потребами у фахівців із лінгвокультурологічною компетенцією і відсутністю належної підготовки у вищій школі педагогічного профілю зумовлюють розгляд цієї проблеми.

Вивчення старослов'янської мови, передбачене навчальним планом філологічних факультетів закладів вищої освіти, не є самоціллю; найдавнішу слов'янську писемно-літературну мову вивчають не тільки для пізнання староболгарської мови IX–XI ст., а й із метою проникнення за її допомогою в історію слов'янських мов, у глибину дописемної епохи, усвідомлення загальних та часткових законів, що діяли в праслов'янській і давніх слов'янських мовах, чим можна досягти глибокого лінгвістичного осмислення результатів розвитку давнього нашарування в структурі будь-якої сучасної слов'янської мови та розуміння низки загальномовознавчих проблем.

Мета вивчення дисципліни «Старослов'янська мова» – ознайомити першокурсників із писемною (літературною) мовою слов'ян – старослов'янською мовою, яка виникла у другій половині IX ст. після народження Христа, навчити їх читати і розуміти тексти перших писемних слов'янських пам'яток, дати їм теоретичні та

практичні знання про внутрішні загальні та часткові закони, які діяли в найдавнішу епоху, тобто в праїндоевропейській та праслов'янській мовах.

Із цього випливає, що поняття курсу старослов'янської мови ширше за поняття «старослов'янська мова», бо воно за своїм науковим значенням становить надзвичайно цінний вступ до слов'янського мовознавства і на матеріалі старослов'янської мови закладає основи для порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов. Отож, поруч з описовою фонетикою та граматику старослов'янської мови в цьому курсі вивчають фонетичні й граматичні процеси, що відбувалися в різні періоди історії праслов'янської мови й знайшли своє продовження в розвитку слов'янських мов.

Курс старослов'янської мови потрібний для наукової підготовки вчителів української мови, бо він сприяє загальному філологічному та лінгвістичному розвитку здобувачів вищої освіти і має неocenне значення для наукового розуміння історії української мови та її структури на сучасному хронологічному зрізі.

Аналіз досліджень. Лінгвокультурознавча компетенція – це сукупність знань про лінгвокультури і вмінь адекватно їх використовувати в навчально-виховному процесі: проводити асоціативні зв'язки між предметами і явищами у слов'янській (неслов'янській) та українській традиціях; коментувати етнокультурологічне використання мовних одиниць різних рівнів (фонетико-орфоепічних, лексико-фразеологічних, морфеміко-словотворчих, граматичних) у фольклорних та художніх текстах і дискурсах; будувати стратегію і тактику міжкультурного спілкування відповідно до національної психології (Семенов, 2010: 10).

Серед завдань профільного навчання української мови виділяють формування лінгвокультурознавчої компетентності «через розвиток

цілісного уявлення про мову як національно-культурний феномен, розуміння національної своєрідності української мовної картини світу, знання констант української національної культури» (Котусенко, 2018: 115).

На заняттях із теми «Лексика слов'янських мов» цьому допоможе система вправ із семантики, омонімії, синонімії, антонімії, етимології української та інших слов'янських мов. Застосовуючи проблемно-пошукові методи, пояснюємо, наприклад, як передається значення слова «дуже» у слов'янських мовах (примітка: в рос. очень, у біл. вельми, у чес. velmi, у словац. veľmi, у болг. много, у сербо-хорв. много, у макед. многу, у польськ. bardzo, у словенськ. zelo) тощо (Семенов, 2005: 303).

Дослідження культурологів, лінгвокультурологів, педагогів сприяють вихованню толерантної національно-мовної особистості майбутнього вчителя української мови і літератури, формуванню його культурознавчої, лінгвокультурологічної компетенції. Так, культурознавча компетенція реалізується у знаннях матеріальної і духовної культури, історичного розвитку української нації, фольклору, традицій, звичаїв і обрядів рідного народу, а також в уміннях використовувати культурознавчі знання у професійній діяльності. Майбутній учитель-словесник повинен набути вмінь характеризувати феномен української культури, історію її розвитку, місце в системі світової культури, оцінювати досягнення культури на основі знання історичного контексту їх створення, бути здатним до діалогу культур, уміти висловлювати й обґрунтовувати власну позицію до питань, що стосуються ціннісного ставлення до історичного минулого.

Одним з основних завдань курсу є виховання мовної толерантності, носія національної духовності, шанувальника рідної та інших мов. Здобувачам вищої освіти доцільно прореферувати дослідження А. Білецького «Про мову і мовознавство», Г. Півторака «Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов», В. Іванишина і Я. Радевича-Винницького «Мова і нація», І. Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки», Г. Ващенко «Виховний ідеал». Наслідком виконаної роботи, як показує досвід, є усвідомлення різноманітності мов та їх рівноцінності в забезпеченні потреб людини у спілкуванні, вираженні думок, бажань (Семенов, 2005: 301).

Майбутньому вчителю доцільно мати уявлення про історію слов'янського фольклору, пам'ятки слов'янської культури, діяльність основних центрів науково-дослідницької роботи зі

слов'янського фольклору (Інституту фольклористики, мистецтвознавства та етнології, кафедр університетів в Україні, науково-дослідницьких лабораторій). Це впливає із вимог соціокультурної змістової лінії програми навчання української мови. Так, наприклад, у 7 класі тематика текстів у сфері відношень «Я і Батьківщина» стосується речових пам'яток слов'ян, писемних джерел про слов'ян, матеріальної і духовної культури східних слов'ян (Котусенко, 2018: 61).

Мета статті – проаналізувати особливості вивчення старослов'янської мови в контексті фахової підготовки вчителя-словесника.

Виклад основного матеріалу. Славістична підготовка в університеті характеризується інтегрованістю, взаємозв'язком усіх компонентів (навчальних дисциплін, навчальних і педагогічної практик, науково-дослідної роботи) і їх скоординованістю задля досягнення головної мети – розвитку індивідуальності, особистості майбутнього вчителя-дослідника.

Під час викладання курсу для здобувачів вищої освіти спеціальностей 014 «Середня освіта (Українська мова і література)», 035 «Філологія (Українська мова і література)» враховуємо вимоги освітньо-професійних програм, тобто формування відповідних загальних, фахових компетентностей. Курс старослов'янської мови відкриває цикл історичних лінгвістичних дисциплін. Він охоплює такі розділи, як «Вступ», «Фонетика», «Лексикологія», «Фразеологія», «Словотворення», «Морфологія» та «Синтаксис». Запропоноване розташування розділів програми курсу перевірене на практиці й рекомендується як найбільш доцільне з педагогічного погляду.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Старослов'янська мова» здобувачі вищої освіти повинні **знати**: основні відомості про старослов'янську мову, її походження та функціонування; старослов'янську азбуку, фонетичне та числове значення літер; фонетичну систему старослов'янської мови в порівняльно-історичному висвітленні; парадигми центральних і периферійних частин мови та походження флексій; особливості синтаксичної системи старослов'янської мови; **вміти**: читати і перекладати українською мовою старослов'янські та церковнослов'янські тексти; виконувати графіко-фонетичний, морфологічний та синтаксичний аналізи окремих слів і текстів; набути навичок реконструкції праслов'янських слів та старослов'янських слів і словоформ, спираючись на матеріал інших слов'янських мов; подавати історичний коментар фонетичних та граматичних явищ сучасної укра-

їнської літературної мови на підставі мовного матеріалу старослов'янської.

У «Вступі» стисло викладається історія виникнення й розвитку старослов'янської мови, старослов'янської графіки, джерела вивчення старослов'янської мови та історії дослідження старослов'янської мови й письма.

Розділ «Фонетика» охоплює такі три підрозділи, як фонетична система старослов'янської мови другої половини IX ст., звуки старослов'янської мови в порівняльно-історичному висвітленні; засвідчені в старослов'янських пам'ятках фонетичні процеси. У підрозділі «Фонетична система старослов'янської мови другої половини IX ст.» подається класифікація голосних і приголосних звуків, визначаються складотворні приголосні, пари приголосних за твердістю/м'якістю, позиційне пом'якшення приголосних, мікросистема постійно твердих приголосних, мікросистема постійно м'яких і пом'якшених приголосних, пари шумних приголосних за глухістю/дзвінкістю, закономірності сполучення голосних із приголосними, закономірності сполучення в групах приголосних, фонетична структура складу.

У підрозділі «Звуки старослов'янської мови в порівняльно-історичному висвітленні» вивчається походження фонетичної системи старослов'янської мови. Спочатку викладач ознайомлює з методикою використання порівняльно-історичного методу, генетично тотожних морфем і звукових відповідностей споріднених мов, з відносною хронологією мовних явищ і процесів, подає періодизацію історії праслов'янської мови й після цього з'ясовує становлення праслов'янської мови: розвиток праслов'янського вокалізму внаслідок перетворення кількісних відмінностей у якісні, перебудови закритих складів у відкриті та акомодатії голосних попереднього ряду до попередніх м'яких і пом'якшених приголосних; розвиток праслов'янського консонантизму, нові якості приголосних в умовах палаталізації; позиційні зміни та чергування звуків; загальний огляд фонетичної системи праслов'янської мови напередодні її розпаду в порівнянні з еволюційним її продовженням у старослов'янській мові. Матеріал усього підрозділу має дати чітке уявлення про закономірності історичного розвитку мови, походження слов'янських мов, специфіку фонетичної системи давніх слов'янських мов до занепаду [ъ] та [ь], чим створити основу для успішного вивчення історичної фонетики української мови.

Продовженням передісторії фонетики слов'янських мов є підрозділ «Фонетичні процеси, засвідчені в старослов'янських пам'ятках». Тут

потрібно подати періодизацію історії фонетичної системи старослов'янської мови, класифікацію фонетичних процесів і викласти ці процеси в нижченаведеній послідовності.

У розділі «Морфологія» викладається утворення та значення морфологічних форм, їх зміни в розвитку старослов'янської мови, а також походження окремих форм і формотворних засобів. При цьому слід спиратися на здобуті знання з фонетики старослов'янської та праслов'янської мов. Весь матеріал розділу має дати чітке уявлення про закономірності граматичних змін і підготувати до успішного вивчення історичної морфології української мови.

На уроках української мови в загальноосвітньому навчальному закладі доцільно давати історичний коментар окремим граматичним категоріям. Так, під час вивчення іменника учням доцільно пояснити такі залишкові явища, як архаїчні відмінкові форми, двоякі закінчення іменників чоловічого роду в родовому і місцевому відмінках однини, залишки двоїни; прикметника – відсутність відмінювання коротких форм; займенника – різні відмінкові закінчення у третій особі, походження «и» в особових займенниках; дієслова – особливості інфінітива, відсутність дієвідмінювання у дієсловах минулого часу, особливості умовного способу тощо. Під час коментування варто прагнути до того, щоб діти зрозуміли історичну залежність лінгвістичних утворень, а також те, що мова – це розвивальне явище.

У розділі «Синтаксис» викладаються найважливіші особливості старослов'янського синтаксису. Загалом, синтаксична структура старослов'янської мови розглядається на практичних заняттях протягом навчального року під час опрацювання старослов'янських текстів.

Практична частина курсу побудована так, що вона доповнює й поглиблює теоретичну частину з метою закріплення вміння самостійно здобувати наукову інформацію зі спеціальної наукової літератури, словників і старослов'янських пам'яток, спостерігати та аналізувати факти й процеси старослов'янської мови, самостійно робити правильні висновки про систему й структуру мови, закономірності її розвитку, зв'язки й відповідності в споріднених мовах, значення історичного мовознавства для розуміння структури сучасної мови тощо.

Проводячи уроки з використанням елементів слов'янського фольклору, слід дотримуватись принципів історизму, що вимагає конкретно-історичного підходу до аналізу подій, епохи, в яку вони відбуваються, науковості, тобто здійснювати аналіз твору, зважаючи на родову та жан-

рову специфіку мистецтва слова, дотримуватись принципів єдності змісту й форми, доступності, емоційності. Головна мета таких уроків – навчити відчувати слово, думати над ним, відшукувати в ньому істинне «зерно», захоплюватись його красою, з'ясовувати психологічне підґрунтя.

Формування лінгвокультурознавчої компетенції відбувається через розвиток цілісного уявлення про мову як національно-культурний феномен, розуміння національної своєрідності слов'янської мовної картини світу, виховання поваги до слов'янських етносів, їх мов, традицій, культури, історії (Баденкова, 2017: 11–12).

У старших класах пропонуються для вивчення такі питання: українська мова у колі слов'янських мов; українська мова у «діалозі культур»; відобра-

ження в сучасній українській мові культури інших народів. Знання про слов'янські міфологію, фольклор, мову і літературу, відомості про науковців-славістів під час вивчення лексикології, фонетики, граматики української мови сприятимуть формуванню в учнів лінгвокультурознавчої компетенції.

Висновки. Отже, матеріал курсу «Старослов'янська мова» сприяє формуванню лінгвокультурознавчої компетенції майбутніх учителів української мови на основі знань з історії розвитку мови. Здобувачі вищої освіти філологічного факультету здатні використовувати досягнення сучасної славістичної науки в загальноосвітніх навчальних закладах із метою історичного коментування окремих граматичних категорій шкільного курсу української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Семенов О. Вступ до слов'янської філології : навчальний посібник. Суми : Видавництво СумДПУ ім. А.С.Макаренка. 2010. 190 с.
2. Семенов О. М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету) : дис. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.04 – Теорія і методика професійної освіти. Київ, 2005. 396 с.
3. Баденкова В. Старослов'янська мова: Вступ. Фонетика: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Миколаїв, 2017. 140 с.
4. Українська мова. 5–11 класи : навчальні програми, методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в 2018/2019 навчальному році / Укладач О. Ю. Котусенко. Харків. Вид-во «Ранок», 2018. 160 с.

REFERENCES

1. O. Semenov. (2010). Vstup do slovianskoï filologii [Introduction to Slavic philology]: Navchalnyi posibnyk – Sumy: Vydavnytstvo SumDPU im. A.S. Makarenka. 190 s. [in Ukrainian].
2. Semenov O.M. (2005). Systema profesiinoï pidhotovky maibutnikh uchyteliv ukrainskoï movy i literatury (v umovakh pedahohichnoho universytetu) [System of professional training of future teachers of Ukrainian language and literature (in terms of pedagogical university)] [Tekst] : dys. dokt. ped. nauk : spets. 13.00.04 – Teorii i metodyka profesiinoï osvity. Kyiv, 396 s. [in Ukrainian].
3. V. Badenkova. (2017). Staroslovianska mova: Vstup. Fonetyka: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv vyshchikh navchalnykh zakladiv [Old Slavonic language: Introduction. Phonetics: educational and methodical manual for students of higher educational institutions]. Mykolaiv, 140 s. [in Ukrainian].
4. O. Yu. Kotusenko. (2018). Ukrainska mova. 5-11 klasy : navchalni prohramy, metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu v 2018/2019 navchalnomu rotsi. [Ukrainian language. Grades 5-11: curricula, methodical recommendations for the organization of the educational process in the 2018/2019 academic year]. Kharkiv. Vyd-vo «Ranok», 160 s. [in Ukrainian].